

ἀπὸ τῆς πράξεως τοῦ δούκα. Τὸ μόνο ποῦ μπορεῖς νὰ τοῦ κατηγορήσεις εἶναι ἡ ἐκλογή τοῦ πάπα Ἰουλίου, ὅπου διάλεξε ἄσχημα· γιατί, καθὼς εἶπαμε, ἀφοῦ δὲ μπορούσε νὰ κάμει πάπα τῆς ἀρεσκείας του, μπορούσε νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἐκλογή κάποιου· καὶ ποτὲ δὲν ἔπρεπε νὰ δεχτεῖ γιὰ πάπες καρδινάλιους ποῦ εἶχε βλάψῃ ἢ ποῦ μόλις γίνονταν πάπες θάχαν λόγους νὰ τὸν φοβοῦνται. Γιατί οἱ ἄνθρωποι σὲ βλάπτουνε ἢ ἀπὸ φόβο ἢ ἀπὸ μίσος. Ἐκεῖνοι ποῦ ὁ ἴδιος εἶχε βλάψῃ ἦσαν, κοντὰ σὲ ἄλλους, ὁ καρδινάλιος τοῦ Ἁγίου Πέτρου στὰ Δεσμὰ, ὁ Τζιοβάνι Κολόνα, ὁ καρδινάλιος τοῦ Ἁγίου Γεωργίου κι ὁ Ἀσκάνιος Σφόρτσα· κι ὅλοι οἱ ἄλλοι ἅμα γίνονταν πάπες, θάπρεπε νὰ τὸν φοβοῦνται, μ' ἐξαίρεση τὸν καρδινάλιο τῆς Ρουένης καὶ τοὺς Ἰσπανούς: τοῦτοι ἀπὸ συγγένεια κι ὑποχρέωση, ἐκεῖνος ἀπὸ τὴ δύναμη ποῦ τοῦδιναν οἱ δεσμοὶ του μὲ τὸ βασίλειο τῆς Γαλλίας. Γι' αὐτὸ κι ὁ δούκας πρῶτ' ἀπ' ὅλα ἔπρεπε νὰ φτιάξῃ πάπα Ἰσπανὸ κι ἂν δὲν μπορούσε, νὰ δεχτεῖ τὸν καρδινάλιο τῆς Ρουένης κι ὄχι τοῦ Ἁγίου Πέτρου στὰ Δεσμὰ. Πέφτει ξῆω ὅποιος πιστεύῃ πὼς οἱ μεγάλοι ξεχνοῦν τὶς παλιὰ ἀδικίες μὲ τὶς καινούργιες εὐεργεσίες. Κι ὁ δούκας λοιπὸν πλανήθηκε σὲ τούτη τὴν ἐκλογή, κι αὐτὸ στάθηκε ἡ αἰτία τῆς τελικῆς καταστροφῆς του.

IX

Γιὰ τὴν πολιτικὴ ἡγεμονία.

Περνώντας τώρα στὴν ἄλλη περίπτωση, ὅταν ἡγεμόνας τῆς πατρίδας του γίνῃ ἕνας ἰδιώτης, ὄχι μὲ κακουργήματα ἢ μὲ κάποιαν ἀβάσταχτη βία, παρὰ μὲ τὴν εὐνοια τῶν ἄλλων πολιτῶν (αὐτὸ μπορεῖ νὰ ὀνομαστῇ πολιτικὴ ἡγεμονία, καὶ γιὰ ν' ἀνεβῆς σ' αὐτὴ δὲ χρειάζεται οὔτε καθαρὴ ἀξιοσύνη οὔτε καθαρὴ τύχη, ἀλλὰ πιὸ πολὺ πονηριὰ συνοδευμένη μετ' αὐτῆ) — λέω πὼς τὴν ἡγεμονία τούτη τὴν καταχτᾷς

ἢ μὲ τοῦ λαοῦ ἢ μὲ τῶν μεγάλων τὴν εὐνοια. Γιατί σὲ κάθε πολιτεία βλογοῦνται τοῦτες οἱ δυὸ διαφορετικὲς διαθέσεις· κι ἀπ' αὐτὸ γεννιέται τὸ ποῦ λαχταράει ὁ λαὸς νὰ μὴν κυβερνιέται οὔτε νὰ καταπιέζεται ἀπὸ τοὺς μεγάλους, ἐνῶ οἱ ἄρχοντες λαχταροῦνε νὰ κυβερνοῦν καὶ νὰ καταπιέζουν τὸ λαὸ· κι ἀπὸ τὶς δυὸ τοῦτες διαφορετικὲς ὁρέξεις, μέσα στὶς πολιτείες γεννιέται ἕνα ἀπὸ τὰ τρία ἀποτελέσματα: ἡ ἡγεμονία ἢ λευτεριά ἢ παραλυσία.

Τὴν ἡγεμονία τὴν προκαλεῖ ἡ ὁ λαὸς ἢ οἱ μεγάλοι, ἀνάλογα μὲ τὸ ποιά παράταξη ἀπ' τὶς δυὸ θὰ πετύχει τὴν εὐκαιρία. Γιατί, βλέποντας οἱ μεγάλοι πὼς δὲν βαστᾶνε ν' ἀντισταθοῦνε τοῦ λαοῦ, ἀρχίζουνε νὰ σωρεύουνε κύρος σ' ἕναν δικὸ τους· καὶ τὸν κάνουνε ἡγεμόνα γιὰ νὰ μπορούνε, κάτω ἀπὸ τὸν ἥσυχιο του, νὰ χορταίνουνε τὶς ὁρέξεις τους. Ὁ λαὸς, ἀπὸ τὴ μεριά του, βλέποντας πὼς δὲ μπορεῖ ν' ἀντισταθεῖ τῶν μεγάλων, δίνει κύρος σὲ κάποιον καὶ τὸν κάνει ἡγεμόνα γιὰ νὰ διαφεντεύεται μὲ τὴν ἐξουσία ἐκεῖνοῦ. Ὅποιος ἀνεβαίνει στὴν ἡγεμονία μὲ τὴν εὐνοια τῶν μεγάλων, κρατιέται σ' αὐτὴ πιὸ δύσκολα παρὰ ἐκεῖνος ποῦ γίνετα ἡγεμόνας μὲ τὴν εὐνοια τοῦ λαοῦ· γιατί ὁ πρῶτος θρίσκειται ἡγεμόνας ἔχοντας γύρω του πολλοὺς ποῦ περινοῦνται γιὰ ἴσοι του, καὶ γιὰ τοῦτο δὲ μπορεῖ οὔτε νὰ κυβερνήσῃ οὔτε νὰ πολιτευτεῖ κατὰ τὸν τρόπο του. Μὰ ὅποιος ἀνεβαίνει στὴν ἡγεμονία μὲ τὴ λαϊκὴ εὐνοια, στέκει ἐκεῖ μονάχος καὶ γύρω του δὲ θρίσκειται κανένας, ἢ θρίσκονται ἐλάχιστοι, ποῦ δὲν εἶναι πρόθυμοι νὰ ὑπακούσουν. Κι ἔξω ἀπ' αὐτὸ, δὲ μπορεῖς νὰ ἱκανοποιήσεις τίμια τοὺς μεγάλους δίχως νὰ κάμεις στοὺς ἄλλους ζημιὰ, ἐνῶ ἀντίθετα μπορεῖς θαυμάσια νὰ εὐχαριστήσῃς τὸ λαὸ, γιατί τοῦ λαοῦ ὁ σκοπὸς εἶναι πιὸ τίμιος ἀπὸ τῶν μεγάλων, ἀφοῦ τοῦτοι θέλουνε νὰ καταπιέζουν, ἐνῶ ἐκεῖνος νὰ μὴν καταπιέζεται. Ἐπιπλέον, ἀπὸ τὸν ἐχθρὸν λαὸ ἕνας ἡγεμόνας ποτὲ δὲ μπορεῖ νὰ σιγουρευτεῖ, γιατί ἔχει νὰ κάμει μὲ πολλοὺς ἀπὸ τοὺς μεγάλους ὅμως μπορεῖ, γιὰτ' εἶναι λίγοι. Τὸ χειρότερο ποῦ μπορεῖ νὰ περιμένῃ ἕνας ἡγεμόνας ἀπὸ λαὸ ἐχθρὸν εἶναι νὰ ἐγκαταλειφθεῖ ἀπ' αὐτόν· μὰ ἀπὸ τοὺς μεγάλους, σὰν

είναι έχθροί του, όχι μονάχα πρέπει να φοβάται ότι θα εγκαταλειφθεί, αλλά και από πάνω ότι θα του πάνε ενάντια: γιατί, αφού αυτοί είναι πιο ανοιχτομάτηδες και πονηροί, πάντα βρίσκουνε καιρό για να γλυτώσουν και αποζητάνε τη φιλία όποιου ελπίζουνε ότι θα νικήσει. Ακόμα, είναι αναγκασμένος ο ήγεμόνας να ζει πάντα έχοντας δίπλα του τον ίδιο λαό. Όμως μία χαρά μπορεί να κάμει χωρίς τους ίδιους εκείνους μεγαλουσιάνους, αφού κάθε ημέρα μπορεί να τους κάνει και να τους ξεκάνει ή να τους παίρνει και να τους δίνει τιμές, κατά τα κέφια του.

Και για να τα κάνω πιο λιανά σ' αυτό το ζήτημα, λέω πως τους μεγάλους πρέπει βασικά να τους ιδείς με δυο τρόπους: ή πολιτεύονται με τρόπο τέτοιο, που με τη στάση τους δέονται ολότελα στη δική σου την τύχη, ή όχι. Όσους δέονται και δεν είναι άρπαγες, πρέπει να τους τιμάς και να τους αγαπάς: όσους πάλι δε δέονται, πρέπει να τους ξετάσεις με δυο τρόπους: ή το κάνουν αυτό από αναντρία και από φυσική τους λιγοψυχία: τότε εσύ πρέπει να χρησιμοποιείς από δαύτους προπαντός όσους μπορούνε να σου δώσουν μια καλή συμβουλή, γιατί στις καλές σου ημέρες αυτοί σε δοξάζουν, ενώ στις ανάποδες δεν σου είναι επίφοβοι. Όταν όμως δε δέονται με τη δική σου την τύχη επίτηδες και από φιλοδοξία, αυτό είναι σημάδι ότι πιοτερο γνοιάζονται για λόγου τους παρά για σένα: και απ' αυτούς ο ήγεμόνας πρέπει να φυλάγεται και να τους φοβάται οα να ήσαν δηλωμένοι του έχθροί, αφού πάντα, στις δύσκολες ώρες, αυτοί θα δώσουν ένα χέρι για να τον καταστρέψουν.

Γιά τουτο κι ένας που γίνεται ήγεμόνας με την εύνοια του λαού, πρέπει να τον βαστάει φίλο: κι εύκολα το πετυχαίνει αυτό, αφού ο λαός άλλο δε ζητάει παρά να μην καταπιέζεται. Μά ένας που γίνεται ήγεμόνας ενάντια στο λαό, με των τραυών την εύνοια, πρέπει πρώτα-πρώτα να επιδιώξει να κερδίσει το λαό: κι αυτό του είναι εύκολο, όταν τον πάρει στην προστασία του. Κι επειδή οι άνθρωποι, όταν βλέπουνε καλό από κάποιον που πιστεύανε ότι θα τους κάμει κακό, πιοτερο υποχρεώνονται στον ευεργέτη τους,

γι' αυτό κι ο λαός άμέσως τον αγκαλιάζει με πιοτερη καλογνωμία, παρά αν είχε ανέβει στην ήγεμονία με την δική του την εύνοια. Μπορεί ο ήγεμόνας να κερδίσει το λαό με πολλούς τρόπους, που όμως παραλλάζουν κατά τους ανθρώπους και δε μπορείς να δώσεις σίγουρο κανόνα: γι' αυτό και θα τους αφήσω στην άκρη. Θα βγάλω μοναχά το συμπέρασμα πως σ' έναν ήγεμόνα είναι απαραίτητο να έχει το λαό φίλο: άλλιως δεν έχει φάρμακο στη δύσκολη ώρα.

Ο Νάβης, των Σπαρτιατών ο ήγεμόνας, άντεξε στο σφιξιμο της Ελλάδας δλάκερης κι ενός θριαμβευτή ρωμαϊκού στρατού, και διαφέντεψε ενάντια σε κείνους την πατρίδα και την εξουσία του: και του άρχισε μοναχά ν' ασφαλίστει από λίγους, όταν ζύγωνε ο κίνδυνος: πού, αν είχε το λαό έχθρο, τουτο δεν θα τουφτανε. Κ' ως μη βρεθεί κανένας ν' αντικρούσει τούτη μου τη γνώμη με τη χιλιοειπωμένη εκείνη παροιμία, πως «όποιος στηρίζει θεμέλιο στο λαό, το στηρίζει σε λάσπη»: γιατί αυτό αληθεύει, άμα ένας ιδιώτης κάνει θεμέλιο του το λαό κι αφήγει να έννοήσεις πως ο λαός θα τον γλυτώσει, αν τον χτυπήσουν οι έχθροί ή οι άρχοντες (και σ' αυτό μπορείς συχνά να πέσεις έξω, όπως στη Ρώμη οι Γράκχοι και στη Φλωρεντία ο κυρ Τζώρτζης Σκάλι³): μά όταν κάνει θεμέλιο του το λαό ένας ήγεμόνας πούχει τα κότσια να κυβερνάει, πούναι άντρας με καρδιά και δεν σκιάζεται στις άναποδιές, που δεν του άπολείπουνε οι άλλες προετοιμασίες και που κρατεί ένκαρδιωμένο τον κόσμο με το δικό του φρόνημα και με τις διαταγές του — αυτός ποτε δε θα βρεθεί άπατημένος απ' το λαό, μόνο θα δει πως έριξε θεμέλα γερά.

Συνήθως τούτες οι ήγεμονίες παραπατάνε μόλις πάνε να μεταπηδήσουν από την πολιτική τάξη στην άπολυταρχία. Γιατί ήγεμόνες οάν κι αυτούς ή κυβερνούνε μοναχοί τους ή όρίζοντας άρχοντες: στη δεύτερη περίπτωση ή θέση τους είναι πιο αδύναμη κι επικίνδυνη, γιατί κρατιούνται ολότελα από την καλή θέληση των πολιτών που όρίστηκαν άρχοντες και που μπορούνε, προπαντός στις άναποδιές, να τους πάρουν μ' εύκολία μεγάλη το κράτος, ή ενεργώντας

ἐναντία τους ἢ μὴ ὑπακούγοντάς τους. Καὶ δὲν προλαβαίνει πᾶν στὸν κίνδυνον ν' ἀδράξει ὁ ἡγεμόνας τὴν ἀπόλυτη ἐξουσία, ἀφοῦ οἱ πολῖτες κι οἱ ὑπῆκοι, ἔτσι πού συνηθίσανε νὰ παίρνουν ἐντολὲς ἀπὸ τοὺς ἄρχοντες, δὲν ὑπακοῦνε στὶς δικές του μέσα στὴν ἀναμπαμπούλα· κι ἔτσι ὁ ἡγεμόνας, στοὺς ἀμφίβολουσ καιρούς, πάντα θάχει ἔλλειψη ἀπὸ ἀνθρώπους τῆς ἐμπιστοσύνης. Γιατὶ ἡγεμόνας παρόμοιος δὲ μπορεῖ νὰ βασίζεται στὰ ὅσα βλέπει στοὺς ἡσυχουσ καιρούς, ὅταν οἱ πολῖτες ἔχουν ἀνάγκη τὴν κυβέρνηση· γιατί τότε ὅλοι τρέχουν, ὅλοι τάζουν κι ὅλοι πεθαίνουνε γιὰ χάρη του, ὅταν ὁ θάνατος εἶναι μακριά· μὰ στὴν ἀναποδιά, ὅταν τὸ κράτος χρειάζεται πολῖτες, τότε βρίσκει λίγους. Καὶ τούτη ἢ ἐμπειρία εἶναι τόσο πιὸ ἐπικίνδυνη, ὅσο πού τὴν περνᾶς μονάχα μιὰ φορά. Γιὰ τοῦτο κι ἕνας ἡγεμόνας γνωστικὸς πρέπει νὰ σκεφτεῖ ἕναν τρόπο, πού οἱ πολῖτες του, πάντα καὶ σὲ κάθε καιρὸ, νᾶχουν τὴν ἀνάγκη τοῦ κράτους καὶ τὴ δική του· καὶ πάντα μετὰ θὰ τοῦ στέκουνε πιστοί.

XV

Ἀπὸ ποιὲς πράξεις τους οἱ ἄνθρωποι, καὶ μάλιστα οἱ ἡγεμόνες, παινοῦνται ἢ ἀτιμάζονται.

Μένει τώρα νὰ ἰδοῦμε, ποιοὶ πρέπει νᾶναι οἱ τρόποι καὶ τὰ φερσίματα ἐνὸς ἡγεμόνα ἀπέναντι στοὺς ὑπῆκοὺς ἢ στοὺς φίλους. Κι ἐπειδὴ ξέρω ὅτι πολλοὶ γράφανε πᾶν σ' αὐτό, φοβοῦμαι μήπως, γράφοντας ἀπὸ πᾶν κι ἐγώ, θεωρηθῶ γι' ἄνθρωπος πού πήραν τὰ μυαλά του ἀέρα, ἀφοῦ, προπαντὸς στὴν ἐξέταση τούτου ἐδῶ τοῦ ζητήματος, ξεκόβω ἀπ' τοὺς κανόνες τῶν ἄλλων. Ἔχοντας ὁμως γιὰ σκοπὸ νὰ γράψω πράγματα χρήσιμα σ' ὅποιον τὰ καταλαβαίνει, ἔκρινα σωστότερο νὰ προχωρήσω ἴσαμε τὴν πραγματικὴ ἀλήθεια τοῦ πράγματος κι ὄχι νὰ σταματήσω στὴν εἰκόνα πού φτιάχνει ἢ φαντασία. Πολλοὶ χτίσανε μὲ τὸ νοῦ τους δη-

μοκρατίες κι ἡγεμονίες πού ποτὲ κανένας δὲν τίς εἶδε οὔτε κι ἔμαθε πῶς ὑπάρχουνε σ' ἀλήθεια· γιατί τόσο μακριὰ βρίσκεται τὸ πῶς ζοῦμε ἀπ' τὸ πῶς θάπρεπε νὰ ζοῦμε, ὅστε ὅποιος δὲν κοιτάει τὸ τί γίνεται γιὰ νὰ κυνηγήσει τὸ τί θάπρεπε νὰ γίνεται, αὐτὸς πιότερο τὴν καταστροφή παρά τὴν προφύλαξή του βλέπει· γιατί κάποιος πού θέλει σ' ὅλα τὰ ζητήματα νὰ φανερώσει καλοσύνη, φυσικὸ εἶναι νὰ καταστρέφεται μέσα σὲ τόσοσ πού δὲν εἶναι καλοί. Γι' αὐτὸ κι εἶναι ἀπαραίτητο στὸν ἡγεμόνα, πού θέλει νὰ βασταχτεῖ ὀρθός, νὰ μαθαίνει πῶς μπορεῖ νὰ μὴν εἶναι καλός, καὶ νὰ χρησιμοποιεῖ ἢ ὄχι τούτη τὴ γνώση, κατὰ τὴν ἀνάγκη.

Ἀφήνοντας λοιπὸν στὴν ἄκρη τὰ παραμύθια πού φανταστήκανε διάφοροι σχετικὰ μὲ τοὺς ἡγεμόνες κι ἐξετάζοντας μονάχα ὅτι εἶναι ἀληθινά, λέω πῶς ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, πού ὁ κόσμος μιλάει γι' αὐτούς, καὶ προπαντὸς οἱ ἡγεμόνες, ὄντας θρονιασμένοι ἀψηλότερα, εἶναι σηματοδεδεμένοι ἀπὸ κάποιαν ιδιότητα πού τοὺς φέρνει κατηγόρια ἢ ἔπαινο. Δηλαδή, ἄλλος περνάει γι' ἀνοιχτοχέρης κι ἄλλος γι' ἄνθρωπος «μίζερος», πού κλαίγεται ὅτι δὲν ἔχει (χρησιμοποιοῦ τὴ λέξη αὐτὴ, ποῦναι τοσκάνικη, γιατί στὴ γλώσσα μας «φιλάργυρος» πάει νὰ πεῖ ἀκόμα: ἐκεῖνος πού λαχταράει ν' ἀποχτήσει μὲ τὴν ἀρπαγή «μίζερο» ἐμεῖς λέμε ὅποιον κρατιέται νὰ μὴν πολυξοδεύει τὰ δικά του)· ἄλλος περνιέται γιὰ χαριστὴς κι ἄλλος γι' ἀρπαγας· ἄλλος σκληρόφυχος κι ἄλλος σπλαχνικός· ὁ ἕνας παράσπονδος, ὁ ἄλλος πιστός· ὁ ἕνας ἀπογυναικωμένος καὶ κιοτῆς κι ὁ ἄλλος ἀλύπητος καὶ θαρρετός· ὁ ἕνας γλυκομίλητος, ὁ ἄλλος ψηλομύτης· ὁ ἕνας ἀκόλαστος, ὁ ἄλλος σάν τὴν παρθέναν· ὁ ἕνας ντόμπρος, ὁ ἄλλος μπαμπέσης· ὁ ἕνας ἀγύριστο κεφάλι, ὁ ἄλλος καλόβολος· ὁ ἕνας σοβαρός, ὁ ἄλλος ἐπιπόλαιος· ὁ ἕνας θεοφοβούμενος, ὁ ἄλλος ἄπιστος, καὶ τὰ παρόμοια. Καὶ ξέρω πῶς ὁ καθένας θὰ συνομολογήσει ὅτι τὸ πιὸ ἐπαινετὸ θάτανε νὰ βρίσκονται πᾶν σ' ἕναν ἡγεμόνα μαζεμένες ὅλες οἱ παραπάνω ιδιότητες, ὅσες περνοῦνται γιὰ καλές· μὰ ἐπειδὴ οὔτε νὰ τίς ἔχεις μπορεῖς οὔτε καὶ νὰ τίς ἀκολουθεῖς ἀκέρια, ἐξαιτίας πού δὲ σ' ἀφήνουνε τ' ἀνθρώπινα φερσί-

IV

*Οτι ἡ διχόνοια τῶν πληβείων μὲ τῆ Σύγκλητο ἔκαμε τῆ
Ρώμη λεύτερη καὶ δυνατή.

Δὲν ἐπιθυμῶ ν' ἀφήσω ἀνεξέταστες τὶς ταραχὲς ποὺ
γίνανε στὴ Ρώμη ἀπὸ τὸ θάνατο τῶν Ταρκύνιων ἴσαμε ποὺ
ὀρίστηκαν οἱ Δῆμαρχοι· καὶ στερνὰ θέλω νὰ πῶ δυὸ λόγια
ἐνάντια στὴ γνώμη πολλῶν, ποὺ μᾶς λένε ὅτι ἡ Ρώμη στά-
θηκε ἡ δημοκρατία τῆς ἀναταραχῆς, ἀπὸ τόση σύγχυσις γιο-
μάτη, ὥστε, ἂν τὰ στραβά της δὲν τὰ κόλαζε ἡ καλοτυχία
κι ἡ στρατιωτικὴ ἀρετὴ, μέσα σ' ὅλες τὶς δημοκρατίες θᾶ-
ταν τοῦ λόγου της ἡ χειρότερη. Δὲ μπορῶ ν' ἀρνηθῶ ὅτι
κι ἡ τύχη κι ὁ στρατὸς σταθῆκανε αἰτίες γιὰ νὰ γίνῃ ἡ ρω-
μαϊκὴ αὐτοκρατορία· μὰ θαρρῶ ὅτι ὅσοι τὸ ρίχνουν ἐκεῖ
δὲν καταλαβαίνουν πῶς, ὅπου βλογιέται καλὸς στρατὸς, ἐ-
κεῖ πρέπει νὰ θρίσκονται καὶ καλοὶ θεσμοί· καὶ σπάνια στὰ
δυὸ αὐτὰ νὰ μὴν ἔρθῃ ἀπόκοιντα κι ἡ καλὴ ἡ τύχη. Μὰ
τώρα ἄς περάσουμε στὰ καθέκαστα τούτης ἐδῶ τῆς πόλης.

Γνώμη μου είναι πώς όσοι κατηγορούνε τις ταραχές ανάμεσα στους ευγενείς και στην πλεμπάγια, κακολογούνε το ίδιο πράμα που στάθηκε ή πρώτη αίτια για να κρατηθεί ή Ρώμη λεύτερη· και λέω πώς αυτοί πιο πολύ σκέφτονται την όχλοβοή και τον άλαλητό που γεννήσανε παρόμοιες αναταραχές, παρά τα καλά τους αποτελέσματα· κι ακόμα, πώς δεν αναλογίζονται ότι σε κάθε πολιτεία βλέπεις δυο διαθέσεις ενάντιες, του λαού και των μεγάλων, κι ότι όλοι οι νόμοι, που φτιάχνονται για τ' όφελος της ελευθερίας, γεννιούνται από τούτων εδώ τις διαφορές, καθώς εύκολα βλέπουμε ότι έγινε στη Ρώμη: γιατί από των Ταρκύνιων Ίσαμει των Γράκχων τον καιρό, δηλ. πάνω από τρακόσια χρόνια, λίγες φορές οι αναταραχές της Ρώμης καταλήξανε σ' εξορίες και πολύ λίγες στο αίμα. Δέ μπορείς λοιπόν να κρίνεις ούτε θλαβερές τις ταραχές ούτε την πολιτεία διαιρεμένη, αφού μέσα σε τόσο καιρό οι αμάχες της δέ στείλανε στην εξορία πάνω από όχτώ - δέκα πολίτες, ελάχιστους σκοτώσανε και κάμποσους ακόμα τους θάλανε να πληρώσουν πρόστιμα. Κι ούτε μπορείς ν' αποκαλέσεις με το δικιο σου ανάστατη μιὰ πολιτεία, όπου βλογοιούνταν τόσα παραδείγματα ἀρετής· γιατί τα καλά παραδείγματα γεννιούνται απ' την καλή άγωγή· ή καλή άγωγή απ' τους καλούς νόμους· κι οι καλοί νόμοι από τις ταραχές εκείνες, που πολλοί τις κατηγορούνε αστόχαστα: γιατί όποιος καλοεξετάσει την κατάληξή τους, θα ιδεί ότι δέ φέρανε ούτε καμιάν εξορία ούτε και καμιά βίαιη πράξη που να βλάπτει το κοινό καλό, μόνο δώσανε νόμους και θεσμούς που ευεργετήσανε τη δημόσια ελευθερία. Κι αν πει κανένας: «Ήταν πράμα έξω απ' τα όρια κι άγριότατο, να βλέπεις όλο το λαό μαζί να κράζει ενάντια στη Σύγκλητο κι όλη τη Σύγκλητο ενάντια στο λαό, να τρέχουνε με όχλοβοή μέσα στους δρόμους, ν' αφήνουν σφραγισμένα τα μαγαζιά κι δλάκερη ή πλεμπάγια να φεύγει από τη Ρώμη· μόνο που τα διαβάξεις αυτά σκιάζεσαι, όχι και να τα βλέπεις» — αν το πει αυτό κανένας, εγώ θ' αποκριθώ ότι κάθε πολιτεία πρέπει να δίνει διέξοδο στη φιλοδοξία του λαού, και πιο πολύ ή πολιτεία που σ' ότι σοβαρό της συντύχει πρέπει να

στηριχτεί στο λαό. Αυτό γινόταν στη Ρώμη· κι όταν ο λαός ήθελε να πετύχει κάποιον νόμο, ή έκανε τα όσα είπαμε ή άρνιόταν να πάει στον πόλεμο, κι έτσι έπρεπε κάπως να τον ικανοποιήσουν για να ήσυχάσει. Σπάνια ζημιώνουνε τη λευτεριά οι άποθυμές των λεύτερων λαών, αφού γεννιούνται είτε γιατί καταπιέζεται ο λαός είτε γιατί ύπονοιάζεται ότι πάνε να τον καταπιέσουν. Κι αν πέφτει έξω σε τούτη του την ιδέα, ή γιατρεία είναι να συνταχτούν όλοι μαζί και να τον δείξει πόσο λαθεούν. Κι οι λαοί, καταπώς λείει ο Κικέρωνας, μ' όλο πούναι άμαθοι, ώστόσο καταλαβαίνουνε ποιά είναι ή αλήθεια κι εύκολα πισωδρομούνε, μόλις κάποιος αξιόπιστος άντρας τους πει την αλήθεια.

Πρέπει λοιπόν να μη σωρεύουμε άβέρτα τις κατηγορίες πάνω στην κυβέρνηση της Ρώμης, μα να στοχαζόμαστε ότι καλά σαν κι εκείνα που γέννησε τούτη ή δημοκρατία δέ μπορεί να τα προκαλέσανε παρά μονάχα άριστες αίτιες. Κι αν οι ταραχές σταθήκανε ή αίτια που φτιαχτήκανε οι Δήμαρχοι, τότε αξίζουνε ύψιστον έπαινο· γιατί, εκτός που οι Δήμαρχοι δώσανε στο λαό το μεράδι του μέσα στη διοίκηση της πολιτείας, γινήκανε και για να φυλάξουνε τη ρωμαϊκή ελευθερία, καθώς θα δείξουμε στο παρακάτω κεφάλαιο.

V

Ποιος φυλάει πιο σίγουρα τη λευτεριά, ο λαός ή οι μεγάλοι; Ποιος έχει αίτια μεγαλύτερη για να φέρνει τον άναστατωμό, όποιος θέλει ν' αποχτήσει ή όποιος θέλει να διατηρήσει:

Ή ανάμεσα στα πιο άπαραίτητα πράματα που θεσμοθετήσανε όσοι συντάξανε με φρόνηση μιὰ πολιτεία, ήταν και το που όρισαν κάποιον για να φυλάει τη λευτεριά· κι αναλόγα, αν καλά ή κακά έμπιστευτήκανε τη φύλαξη, κρατάει πιότερο ή λιγότερο ο λεύτερος βίος. Μα επειδή στην

ή όταν καταδικάζουνε ακόμα και κάποια απόφαση βασιλική. Κι έτσι κρατήθηκε ίσαμε τα σήμερα το βασίλειο εκείνο, όντας σκληρός τιμωρός των ευγενών αν όμως κάτι τι έμεινε άτιμώρητο κι οι παραλυσίες πολλαίνανε, τὸ δίχως άλλο στο τέλος ή θά διορθωνόταν ή κατάσταση με μεγάλες άνωμαλίες ή τὸ βασίλειο θά διαλυότανε.

Βγάνω λοιπόν τὸ συμπέρασμα πὼς δὲν υπάρχει πράμα πιὸ ἀπαραίτητο γιὰ τὴ ζωὴ τῆς κοινότητας — κι ἄς εἶναι θρησκεία, βασίλειο ή δημοκρατία — ἀπ' τὸ νὰ ξαναθαφτίζεται στο κύρος ποῦχε στις ἀρχές της κι ἀπ' τὸ νὰ μηχανεύεται πὼς εἶναι δυνατό νὰ γίνει αὐτὸ με τοὺς καλοὺς θεσμοὺς και τοὺς καλοὺς ἀνθρώπους, δίχως ν' ἀνακατευτεῖ δύναμη ἐξωτερική. Γιατί αὐτὴ, ἀκόμα κι ἂν εἶναι καμιά φορά ή καλύτερη γιατρεία, καθὼς στή Ρώμη, εἶναι τόσο ἐπικίνδυνη, πὼς με κανένα τρόπο δὲν πρέπει νὰ τὴν ἀποζητᾶς. Καὶ γιὰ νὰ δείξω στὸν καθένα πόσο κάμανε τὴ Ρώμη τρανὴ οἱ πράξεις ξεχωριστῶν ἀνθρώπων, χαρίζοντας στήν πόλη πολλα καλά, θάρθω τώρα στή διήγηση και στήν ἐξέτασή τους κι ἔτσι θά κλείσω τὸ τρίτο βιβλίο τοῦ ἔργου μου και τὸ τελευταίον μέρος τῆς πρώτης Δεκάδας τοῦ Λιβίου. Καὶ μ' ὄλο πὼς οἱ πράξεις τῶν βασιλιάδων σταθήκανε μεγάλες και ξακουστές, ὡστόσο, ἀφοῦ ή ἱστορία μᾶς τις παράδωσε στὰ καθέκαστα, θά τις ἀφήσω στήν ἄκρη και δὲ θά μιλήσω γι' αὐτές, ἐκτὸς ἅμα κάμανε κάτι τι γιὰ προσωπικό τους ὄφελος. Θ' ἀρχίσω λοιπόν ἀπὸ τὸ Βρούτο, τὸν πατέρα τῆς ρωμαϊκῆς λευτεριάς.

III

Ἄν θὲς νὰ κρατήσεις τὴν ξανακαταχτημένη λευτεριά, πρέπει νὰ σκοτώσεις τὰ παιδιά τοῦ Βρούτου.

Ἡ αὐστηρότητα τοῦ Βρούτου δὲ στάθηκε λιγότερο ἀπαραίτητη ἀπ' ὅσο ὠφέλιμη γιὰ νὰ κρατηθεῖ μέσα στή Ρώ-

μη ή λευτεριά, πὼς ἐκεῖνος με τὸ χέρι του εἶχε καταχτήσει γιὰ τὴν πόλη. Εἶναι παράδειγμα σπάνιο μέσα σ' ὄλα τὰ περιστατικά πὼς ἄφησε ή ἱστορία γιὰ τὴ μνήμη τῶν ἀνθρώπων, νὰ βλέπεις τὸν πατέρα νὰ κάθεται στή θέση τοῦ δικαστῆ κι ὄχι μονάχα νὰ καταδικάζει τὰ παιδιά του σὲ θάνατο, μὰ και νὰ παραστέκει στή θανάτωσή τους. Ὅσοι μελετοῦνε τὴν ἀρχαία ἱστορία θά ξέρουνε πὼς ὕστερ' ἀπὸ ἀλλαγὴ τοῦ καθεστώτος, εἴτε ἀπὸ τυραννίδα σὲ δημοκρατία εἴτε ἀπὸ δημοκρατία σὲ τυραννίδα, εἶναι ἀπαραίτητη κάποια ἀξιωμανημόνευτη ἐκτέλεση ἐνάντια στοὺς ἐχθροὺς τῆς τωρινῆς κατάστασης. Λίγον καιρὸ βασιτεύεται ὁποῖος παίρνει στὰ χέρια του μιὰ τυραννίδα δίχως νὰ σκοτώσει τὸ Βρούτο ή ὁποῖος στήνει κράτος λεύτερο και δὲ σκοτώνει τοῦ Βρούτου τὰ παιδιά. Κι ἀφοῦ παραπάνω ἐξετάσαμε διεξοδικὰ τοῦτο τὸ ζήτημα, παραπέμπω σὲ ὅσα εἶπα ἐκεῖ ἐδῶ μονάχα θ' ἀναφέρω ἓνα παράδειγμα ἀξιωμανημόνευτο στις μέρες μας και στήν πατρίδα μας. Τὸ παράδειγμα εἶναι ὁ Πέτρος Σουτερίνι, πὼς πίστευε ὅτι με τὴν ὑπομονή και με τὴν καλοσύνη του μπορούσε νὰ νικήσει τὴν ἀποθυμιὰ ποῦκαιγε τὰ παιδιά τοῦ Βρούτου, νὰ γυρίσουνε στήν πατρίδα τους μ' ἄλλη κυβέρνηση — κι ἐδῶ ἔπες' ἔξω. Καὶ μ' ὄλο πὼς ἐκεῖνος ἤξερε, ὄντας γνωστικός, τούτη τὴν ἀνάγκη, ἐνῶ ή μοίρα κι ή φιλοδοξία τῶν ἀντιμάχων του τοῦδιναν τὴν εὐκαιρία νὰ τοὺς ἀφανίσει, ὡστόσο ποτὲ δὲ στοχάστηκε νὰ τὸ κάμει. Γιατί, ἐκτὸς πὼς πίστευε ὅτι με τὴν ὑπομονή και τὴν καλοσύνη μπορούσε νὰ σῆσει τις κακὲς διαθέσεις και με τὴν ἀπλοχεριά νὰ διαλύσει τοῦ καθενὸς τὴν ὁποιαν ἐχθρα, ἔκρινε κι ἀποπάνω (και συχνὰ τὸ ἐμπιστευότανε στοὺς φίλους του) πὼς γιὰ νὰ παραμερίσει γενναία τὴν ἀντιπολίτευση και νὰ τσακίσει τοὺς ἀντιπάλους του ἔπρεπε νὰ πάρει στὰ χέρια του ἐξαιρετικὲς ἐξουσίες και νὰ συντρίψει με νόμους τὴν πολιτικὴ ἰσότητα: αὐτὸ, ἀκόμα κι ἂν κατοπινὰ ὁ ἴδιος δὲν πολιτευότανε τυραννικά, τόσο πολὺ θά τρόμαζε τὸν κόσμον ὄλο, πὼς μόλις ἐκεῖνος πέθαινε ποτὲ δὲ θᾶτρεχε ξανά νὰ ὀρίσει ἰσόβιο γκονφαλονιέρη — θεσμὸ πὼς ὁ ἴδιος ὁ Πέτρος ἔκρινε καλὸ νὰ τὸν δυναμώσει και νὰ τὸν διατηρήσει. Τοῦτο τὸ σέβας γιὰ τὸ νό-

μο ήτανε φρόνιμο και καλό' ωστόσο ποτέ δεν πρέπει ν' αφήνεις ξαμολυτό τὸ κακὸ ἀπὸ σέβας γιὰ τὸ καλὸ, ὅταν εὐκολα μπορεῖ νάρθει τὸ κακὸ και νὰ τσακίσει τὸ καλὸ. Κι ἔπρεπε νὰ σκέφτεται ὁ Σοντερῖνι πῶς, ἀφοῦ τὰ ἔργα κι ἡ προαίρεσή του θὰ κρίνονταν ἀπὸ τὴν κατάληξή τους, θὰ μπορούσε, ἂν δὲν τοῦ ἀπόλειπαν ἡ τύχη κι ὁ βίος, νὰ πείσει τὸν καθένα πῶς ἔκαμε, ὅτι ἔκαμε γιὰ τὴ σωτηρία τῆς πατρίδας κι ὄχι ἀπὸ δική του φιλοδοξία' κι ἀκόμα, μπορούσε νὰ κανονίσει ἔτσι τὰ πράματα, πὺ νὰ μὴ δύναται κάποιος διάδοχος του νὰ κάμει γιὰ κακὸ ὅ,τι ὁ ἴδιος ἔκαμε γιὰ καλὸ. Μὰ τὸν ξεγέλασε ἡ πρώτη του γνώμη, γιατί δὲν ἤξερε πῶς τὴν κακία οὔτε ὁ χρόνος τὴ δαμάζει οὔτε τὸ ὅποιο δῶρο τὴν ἐξευμενίζει. Ἔτσι λοιπὸν, μὴ γνωρίζοντας νὰ μοιάσει τοῦ Βρούτου, ἔχασε, ἀποκοιτᾶ μὲ τὴν πατρίδα του, τὴν κυβέρνηση και τὴν ἐξουσία του. Κι ὅσο εἶναι δύσκολο νὰ σώσεις ἕνα κράτος λεύτερο, ἄλλο τόσο εἶναι δύσκολο νὰ σώσεις κι ἕνα βασίλειο, ὅπως θὰ δείξω στὸ παρακάτω κεφάλαιο.

VI

Γιὰ τὶς συνωμοσίες.

Σωστὸ μοῦ φάνηκε νὰ μὴν ἀφήσω παραπίσω τὴν ἐξέταση τῶν συνωμοσιῶν, ἀφοῦ εἶναι ὑπόθεση πὺ σὲ τόσοι κινδύνους ρίχνει ἡγεμόνες κι ἰδιώτες' γιατί βλέπουμε πῶς πολλοὶ περισσότεροὶ ἡγεμόνες χάσανε ζωὴ κι ἐξουσία ἀπὸ συνωμοσίες παρά ἀπὸ πόλεμο ἀνοιχτό. Γιατὶ τὸ νὰ κινήσεις πόλεμο ἀνοιχτὸ σ' ἕναν ἡγεμόνα περνάει ἀπὸ τὸ χέρι λίγων, ἐνῶ ὁ καθένας μπορεῖ νὰ συνωμοτήσῃ ἐναντῖα τους. Ἄπὸ τὴ ἄλλη μεριά, ἕνας ἰδιώτης δὲ μπορεῖ νὰ μπλεχτεῖ σ' ἐπιχείρηση πὺ ἐπικίνδυνη κι ἀπόκοτη ἀπὸ τούτη δῶ, πὺ ἀπ' ὅλες τὶς μεριές ἔχει δυσκολίες και κινδύνους. Γι' αὐτὸ και πολλές συνωμοσίες προσπαθοῦνται, μὰ πολὺ λίγες λαβαίνου-νε τὸ ἐπιθυμητὸ τέλος. Γιὰ νὰ μάθουνε λοιπὸν οἱ ἡγεμόνες νὰ φυλάγονται ἀπὸ τούτους τοὺς κινδύνους κι οἱ ἰδιώτες νὰ

μπλέκονται σ' αὐτοὺς μὲ λιγότερη ἀποκοιτία, μαθαίνοντας κι ἀποπάνω νὰ ζοῦνε εὐχαριστημένοι κάτω ἀπὸ τὴν ἐξουσία πὺ τὸς ἔδωσε ἡ μοίρα, θὰ μιλήσω γιὰ τὶς συνωμοσίες διεξοδικά, χωρὶς νὰ παραλείψω καμῖαν ἀξιομνημόνευτη περίπτωση πὺ μπορεῖ νὰ φρονηματίσει ἡ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλο. Καὶ σ' ἀλήθεια χρυσὴ εἶναι κείνη ἡ φράση τοῦ Κορνήλιου Τάκιτου, πὺ λέει πῶς οἱ ἄνθρωποι πρέπει νὰ τιμοῦνε τὰ περασμένα και νὰ ὑπακοῦνε τὰ τωρινά' και πῶς πρέπει ν' ἀποθυμᾶνε τὸν καλὸ ἡγεμόνα, μὰ νὰ ἀνέχονται αὐτὸν πὺ ἔχουν, ἔτσι καθὼς εἶναι φτιαγμένος. Κι ἀληθινά, ὅποιος κάνει ἀλλιῶς, τὶς πὺ πολλὰς φορὲς καταστρέφει τὸν ἑαυτὸ του και τὴν πατρίδα του.

Μπαίνοντας λοιπὸν στὸ θέμα, πρέπει πρῶτα νὰ ἐξετάσουμε σὲ ποιὸν ἐνάντια γίνονται οἱ συνωμοσίες' και θὰ βροῦμε ὅτι γίνονται ἢ ἐναντῖα στὴν πατρίδα ἢ ἐναντῖα σὲ κάποιον ἡγεμόνα. Γι' αὐτὲς τὶς δυὸ θέλω νὰ κουβεντιάσουμε τώρα, ἀφοῦ προὔτερα μιλήσαμε μὲ τὸ παραπάνω γιὰ κείνες πὺ γίνονται γιὰ νὰ παραδοθεῖ ἕνα κάστρο στὸν ἐχθρὸ πὺ τὸ πολιορκεῖ ἢ πὺ μοιάζουν μὲ τοὔτες ἐδῶ γιὰ τὸν α ἢ β λόγο. Σ' αὐτὸ τὸ πρῶτο μέρος λοιπὸν θὰ ἐξετάσουμε τὶς συνωμοσίες ἐναντῖα στοὺς ἡγεμόνες, και πρῶτα - πρῶτα τὶς αἰτίες τους. Οἱ αἰτίες εἶναι πολλές, ὅμως μιὰ εἶναι ἡ σπουδαιότερη ἀπ' ὅλες: και τούτη εἶναι τὸ γενικὸ μῖσος. Γιατὶ ὁ ἡγεμόνας πὺ ξεσήκωσε ἐναντῖα του τὸ γενικὸ μῖσος φυσικὸ εἶναι νὰ ἔχει βλάβει περισσότερο ὀρισμένα ἄτομα πὺ θέλουνε νὰ πάρουν ἐκδίκηση. Τούτη ἢ λαχτάρα φουντώνει μέσα τους ἀπὸ τὴ γενικὴ καταλαλιὰ πὺ βλέπουνε νὰ σηκώνεται ἐναντῖα στὸν ἡγεμόνα. Ἐνας ἡγεμόνας λοιπὸν πρέπει ν' ἀποφεύγει νὰ τὸν μισοῦν γιὰ προσωπικούς λόγους' κι ἀφοῦ ἀλλοῦ μίλησα γιὰ τὸ τί πρέπει νὰ κάμει γιὰ νὰ τ' ἀποφύγει αὐτὸ, δὲ θὰ τὸ ξαναπῶ κι ἐδῶ' λέω μόνο πῶς ἕμα φυλαχτεῖ ἀπὸ τούτη τὴ μεριά, οἱ προσωπικὲς ζημιές μοναχὲς τους θὰ ξεσηκώσουν ἐναντῖα του λιγότερη ἀμάχη, ἀπ' τὴ μιὰ γιατί σπά-νια συναπαντᾶς ἄνθρώπους πὺ τόσο λογαριάζουνε μιὰ προσβολή, ὥστε μπαίνου-νε σὲ μεγάλο κίνδυνο γιὰ νὰ ἐκδικηθοῦνε, κι ἀπὸ τὴν ἄλλη, γιατί ἂν τυχὸν αὐτοὶ βροῦνε τὸ κου-